

כָּל הַנְּעֻשָׁה דָּמִים בְּאַחַר, בֵּין
 שְׁזָכָה זֶה, נִתְחַיֵּב בְּחֵלְפֵי.
 בַּיָּצֵד, הַחֲלִיף שׁוֹר בְּפָרָה אוֹ חֲמוֹר
 בְּשׁוֹר, בֵּין שְׁזָכָה זֶה, נִתְחַיֵּב
 בְּחֵלְפֵי. רְשׁוֹת הַגְּבוּהָ, בְּכֶסֶף.
 וְרְשׁוֹת הַהֲדִיּוֹט, בְּחֻזְקָה.
 אֲמִידוֹת לְגְבוּהָ, כְּמִסְיָדוֹת
 לְהֲדִיּוֹט:

בין קניין לחיוב

קידושין א, ו'

את הפרק הראשון של מסכת קידושין במשנה אפשר לחלק לשני חלקים:² החלק הראשון (משניות א-ו) עוסק בקניינים, והחלק השני (משניות ז-י) בחיוב במצוות. בקריאה ראשונה מתעוררת התחושה כאילו שני חלקי הפרק "הורכבו" זה על גבי זה, אך הרב וולפיש עמד על זיקה תוכנית-ספרותית בין שני חלקי הפרק.

לטענתו, העורך משתמש ב"משנת מעבר", משנה ו, כדי לחבר את שני חלקי הפרק. מצד התוכן המשנה שייכת לחלקו הראשון של הפרק, אך כמו במחצית השנייה של הפרק העוסקת במצוות גם היא פותחת במילה "כל".³ כמו כן היא נוקטת את המינוח "נתחייב", הרווח בחלקו השני של הפרק, על פני "קנה", הרווח בחלקו הראשון.⁴ הרב וולפיש מוסיף ומצביע על "משחקי מילים"⁵ אחדים הקושרים את שני הקבצים המרכיבים את הפרק:⁶

מיתת בעל/יבם/אדון (א-ב), כל תטמא למתים (ז), מאריכין לו ימיו (י).
 האישה נקנית בשלש דרכים (א), ולא בדרך ארץ... והחוט המשולש וכו' (י).
 המחזיק בשלשתן (י), כסף שטר וחזקה (ג, ה), רשות ההדיוט בחזקה (ו).

לדעתו, עניין החיבור בין "פרק הקניינים" ובין "פרק המצוות" הוא הבלטת הקשר בין התא המשפחתי ובין קיום המצוות ונחלת הארץ:⁷

הקניין ההלכתי, של אישה ושל קרקע, הינו הבסיס לנחלה שבסוף הפרק... אפשר לומר כי המושג "נחלה" מהווה מיזוג בין מעמדו המשפחתי ובין מצבו הממוני של האדם... קניין האישה בפרק הקניינים מייסד את התא המשפחתי של תחילת פרק המצוות, בו מצווה האב להכשיר את בנו למלא את מקומו בחברה, מבחינה רוחנית וכלכלית, ולהמשיך את המשפחה על ידי קניין אישה משלו. אדם המקיים כהלכתם את המצוות הללו גורם לכך שהוא ומשפחתו יאריכו ימים וינחלו את הארץ.⁸

בפרק זה אנסה להמשיך בכיוון הפרשנות הזה ולפתח אותו הן מצד המבנה הספרותי של הפרק הן מצד משמעות הצמידות בין שני חלקי הפרק. חיזוק להצעה לראות זיקה מכוונת בין שני חלקי הפרק אפשר למצוא אפוא בתקבולות אחדות בין שתי היחידות:

בחלקו הראשון של הפרק (משניות א-ה) מנויים עשרה דברים הנקנים:

אישה

יבמה

עבד עברי

אמה עבריה

נרצע

עבד כנעני

בהמה גסה

בהמה דקה

נכסים שיש להם אחריות

נכסים שאין להם אחריות

בחלקו השני של הפרק (משניות ז-י) אנחנו מוצאים עשרה כללים הפותחים במילה "כל"⁹. עשרת הכללים נחלקים לשניים – חמישה בעניין הבדלי החיוב בין אנשים לנשים (ז), וחמישה בעניין הארץ (ט-י).

נראה שלמשנת המעבר תפקיד חשוב בהבנת הקשר בין חלקי הפרק; משנה ו עוסקת בסחר בחליפין ומחברת בין חלקי הפרק מצד הסגנון, ולמעשה משקפת את המסר של הפרק כולו.

כָּל הַנְּעֻשָׂה דָּמִים בְּאַחַר, בֵּינָן שְׁזָכָה זֶה נִתְחַיֵּב בְּחֵלְפִיו.
 בְּיָצֵד, הֶחֱלִיף שׁוֹר בְּפָרָה אוֹ תְּמוֹר בְּשׁוֹר, בֵּינָן שְׁזָכָה זֶה, נִתְחַיֵּב בְּחֵלְפִיו. לְשׁוֹת
 הַגְּבוּהָ, בְּכֶסֶף. וְלְשׁוֹת הַהֶדְיוֹט, בְּחֵזֶקָה.
 אֲמִיכְתּוֹ לְגְבוּהָ, בְּמִסִּיכְתּוֹ לְהֶדְיוֹט.

קידושין א, ו על פי כתב יד קויפמן

כבר צוין לעיל כי משנתנו נוקטת את המונח "מתחייב" ולא "נקנה" החוזר במשניות א-ה. נראה שחילוף זה אינו מקרי; במשנה ה נאמר: "ושאין להן אחריות אינן ניקנים אלא במשיכה", כלומר העברת הבעלות על מטלטלים, נכסים שאין להם אחריות, תלויה בהחזקתם ממש. לכן במשנה ד, המתייחסת גם היא לדרכי קניין בהמות, מודגש כי נדרשת פעולה פיזית כדי להחיל על חפץ בעלות. התפיסה שהקניין הוא מעשה פיזי מתחזקת מהכלל הנקוט בסוף

משנה ו' "רשות ההדיוט בחזקה", כלומר כדי שדבר מה יהיה בבעלותו של אדם חייבת להתבצע פעולה ממש.

נראה ששורש העניין נעוץ בתפיסה שבעלות ממונית היא דבר מוחשי ולא רק קשר משפטי מופשט. האדם נחשב בעליו של חפץ רק אם הוא מחזיק בו ממש. קניין הוא העברת של בעלות, ולכן אך טבעי שהעברת הבעלות מתבצעת בהעברת החזקה מיד ליד (או במשיכה, הגבהה וכיו"ב), שהיא ביטוי שמעתי ואילך הקונה הוא בעלי החפץ. מכאן מתבאר גם מדוע סתם תשלום אינו קניין, שהרי אין בהעברתו ביטוי של חזקה על החפץ הנקנה.

לנוכח הבנות אלו יש לשוב ולבאר את קניין החליפין שלא מתוארת בו פעולה פיזית. כפי שהזכרנו לעיל, המשנה אינה מתארת סחר חליפין בלשון קניין אלא בביטוי "נתחייב בחליפין". כלומר מאחר שאחד הצדדים זוכה בחפץ בקניין רגיל הוא מתחייב לבצע את חלקו בהסכם ולתת את הדבר הנקנה. אין מדובר כאן בקניין גמור כפי שתואר בפרק עד כה,¹⁰ שהרי לא נעשתה בחפץ כל פעולה, אבל הייתה התחייבות להעבירו לרשות הצד השני.¹¹

אם נשוב ונתבונן במקומה של המשנה בתוך הפרק נמצא שהיא החוליה המקשרת בין שני חלקי הפרק – בין הקניינים ובין המצוות. הזיקה ביניהם מבטאת את התפיסה שקנייניו של האדם יוצרים מחויבות במצוות.

הקשר בין המחויבות ובין הקניין מתבטא גם בנושאים המשותפים הנידונים בחלקו הראשון של הפרק ובחלקו השני. החלק העוסק בקניינים נפתח בקניין של אישה, והחלק הדין במצוות פותח במצוות בין אבות ובנים, התולדה של קניין האישה והקמת משפחה. באמצע פרק הקניינים מופיעים דרכי קניין של בהמה (ד), ובאמצע החלק השני יש פירוט של מצוות הקשורות לבעלי חיים שהוקרבו כקרבנות (ח).¹² בסופי הקבצים שניהם עוסקים בעניינים הקשורים לארץ – משנה ה עוסקת בקניין הארץ ומשנה ט דנה במצוות התלויות בה.

אם כן, אפשר להבחין במבנה המעגלי של הפרק: מעולם הקניין לעולם המצוות – הקניין מביא לידי מחויבות במצוות; ומעולם המצוות לעולם הקניין – קיום המצוות מבטיח את נחלת הארץ: "כל העושה מצוה אחת מטיבים לו ומאריכים את ימיו ונחל את הארץ וכל שאינו עושה מצוה אחת אין מטיבים לו ואין מאריכים את ימיו ואינו נחל את הארץ" (י).

שני חלקי הפרק הם שני צדדים של הברית בין עם ישראל לקב"ה, של הקשר הדו-כיווני שבין נחלה למצוות, כפי שמסוכם במשנה י.

וכך חזרנו לעיקרו של הפרק הקודם – שליחתו של אליהו הנביא, מלאך הברית, להשיב לב האבות על הבנים.

נספח – מבנה המחצית השנייה של הפרק

כפי שראינו לעיל, במחציתו השנייה של הפרק רשימה בת עשרה פרטים כמו במחציתו הראשונה. רשימה זו מורכבת למעשה משתי רשימות בעלות סדר פנימי דומה. בכל רשימה חמישה כללים המובאים בסדר של כלל והיפוכו, כלל והיפוכו, וכלל נוסף. מבנה זה הוא עדות נוספת לעריכה ספרותית מכוונת:

משנה ז-ח	משנה ט-י	
כל מצות האב על הבן האנשים חייבים והנשים פטורות	כל מצוה שאינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ	כלל
כל מצות הבן על האב אחד אנשים ואחד נשים חייבין	וכל שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ...	הפכו
כל מצות עשה שהזמן גרמה האנשים חייבין והנשים פטורות	כל העושה מצוה אחת מטיבים לו ומאריכים את ימיו ונוחל את הארץ	כלל
וכל מצות עשה שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבין	וכל שאינו עושה מצוה אחת אין מטיבים לו ואין מאריכין את ימיו ואינו נוחל את הארץ	הפכו
וכל מצוה בלא תעשה בין שהזמן גרמה ובין שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבין...	וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אין זה מן הישוב...	כלל בודד

כאן המקום להזכיר כי הפרק כולו מונה עשר משניות.

¹ על פי כתב יד קופמן.

² ראה אפשטיין, מבוא לספרות התנאים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 52 ואילך.

³ וולפיש, תופעות ספרותיות, עמ' 40.

⁴ שם, עמ' 43, וראה הערה 36.

⁵ על משחקי מילים במשנה ראה וולפיש, משחקי לשון.

⁶ וולפיש, תופעות ספרותיות, עמ' 46.

⁷ על קישור זה ראה בפרק הקודם: "גילוי אליהו במשנת קידושין".

- ⁸ וולפיש, תופעות ספרותיות, עמ' 59, שם הוא מוסיף ומציע שמבנה הפרק מבוסס על הפסוק: "וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו" (רות ד, י).
- ⁹ על עשירות אלו יש להוסיף עשרה פריטים המופיעים במשנה ח: (א) הסמיכות (ב) התנופות (ג) הגשות (ד) הקמצות (ה) ההקטרות (ו) המליקות (ז) הקבלות (ח) ההזיות (ט) מנחת סוטה (י) ונזירה.
- ¹⁰ על ההבדל שבין קניין למחויבות ראה בבלי, בבא מציעא מה ע"ב. ראה גם וולפיש, תופעות ספרותיות, עמ' 43, המצטט את "נתיבות המשפט" לט, יז על ההבדל שביניהם. וולפיש (שם) רואה במושגים 'אחריות' ו'חיוב' מושגים העומדים כחוליית מעבר שבין 'קניין' לבין 'מצווה'. בגוף הטקסט נציע הסבר אחר ליחס ביניהם.
- ¹¹ ולכן ברור מפני מה אין אישה נקנית בחליפין – יסוד הקשר בין איש לאישה מתגלם בקשר הממשי של קניין ואין להסתפק ביצירת התחייבות גרדא.
- ¹² תודתי לאלוהים כסליו שהעיר לי על ההקבלה לבעלי חיים.